

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2024. Vol. 16

DOI: 10.37068/evu.16.13

Article history:

Received 19/09/2024

Accepted 28/11/2024

Published 13/12/2024

Citation: Bortnyk, S. & Segeda, S. (2024). Encyclopedia industry under fire: reflections upon the monograph "Ukrainian encyclopedias in current socio-communicative challenges" (Kyiv, 2024). *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 16, 1-7.

<http://doi.org/10.37068/evu.16.13>

© 2024 Authors

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution license, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Енциклопедистика в умовах війни: рефлексії над монографією “Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності” (Київ, 2024)

Сергій Бортник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-0886-5861

Email: sergiy.bortnyk@knu.ua

Сергій Сегеда

Інститут народознавства НАН України, Львів, Україна

ORCID: 000-0001-6772-8387

Email: sergij_segeda@ukr.net

Резюме

Війна поставила перед українською енциклопедистикою низку нових викликів, пов'язаних із фінансуванням, кадровими проблемами та обмеженням доступу до перевірених інформаційних джерел. Спираючись на монографію “Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності” (Київ, 2024), автори пропонують оглянути деякі аспекти сучасного стану української енциклопедичної галузі в умовах російської агресії. Акцентовано на важливості енциклопедій для утвердження національної ідентичності та протидії шкідливій (зокрема й антиукраїнській) дезінформації. Наголошено на ролі “Енциклопедії Сучасної України” у цьому процесі.

Ключові слова

енциклопедистика, українські енциклопедії, соціальні комунікації, російська війна проти України, культурно-інформаційний захист.

Encyclopedia industry under fire: reflections upon the monograph “Ukrainian encyclopedias in current socio-communicative challenges” (Kyiv, 2024)

Sergii Bortnyk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-0886-5861

Email: sergiy.bortnyk@knu.ua

Sergii Segeda

Institute of Ethnology of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine Lviv, Ukraine

ORCID: 000-0001-6772-8387

Email: sergij_segeda@ukr.net

Abstract

The Ukraine’s encyclopedia industry has faced several new challenges as a result of the current war, including funding issues, personnel shortages, and limited access to verified information sources. Based on the monograph *Ukrainian Encyclopedias in Current Socio-Communicative Challenges* (Kyiv, 2024), the authors examine the difficulties that the industry has encountered amidst Russian aggression. The study emphasizes the importance of encyclopedias in affirming national identity and countering harmful disinformation, including anti-Ukrainian narratives. The role of the *Encyclopedia of Modern Ukraine* in this process is highlighted.

Keywords

encyclopedia, Ukrainian encyclopedias, Russian war against Ukraine, social communications, cultural resistance.

Проблематика енциклопедичних студій охоплює не лише методологічні питання укладання енциклопедій. Часто важливими для її розуміння є умови, у яких працюють енциклопедичні редакції, різноманітні виклики часу, що їх спіткають, серед них — і соціокомунікативного характеру. До таких досліджень належить колективна монографія (Іщенко & Степаненко, 2024), опублікована нещодавно в Інституті енциклопедичних досліджень НАН України. Її автори зробили акцент на описі й аналізі різноманітних соціокомунікативних викликів, щоправда, на наш погляд, головною проблемою для теперішнього стану й майбутнього розвитку української енциклопедистики є, звісно ж, російська війна. Підготовку монографії було розпочато в розпал повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну.

Вторгнення ворожої країни позначилося на українській науці загалом. Закономірно, пріоритетними стали проекти, що посилюють обороноздатність держави. У соціогуманітарних науках “оборонними розробками” природно є студії, спрямовані на “формування гуманітарної складової національної безпеки” (Верменич, 2024, с. 30),

захист культурно-інформаційного середовища держави, когнітивної стійкості громадян, пов'язаної з їхньою національною ідентичністю, національної стійкості, асоційованої зі здатністю суспільства “реагувати як на внутрішні проблеми і конфлікти, так і зовнішні кризи і виклики” (Пирожков та ін., 2024, с. 61), отже, це студії, що працюють на консолідацію української політичної нації.

“Якщо події ХХ ст. здебільшого визначалися збройними конфліктами, то в першій половині ХХІ ст. важливого значення набувають гібридні форми агресії. Така тенденція визначається стабільністю системи міжнародної безпеки, яка виникла після Другої світової війни і позначає збройні протистояння великих держав неприйнятними в сучасному світі. Тому зростає актуальність інших форм агресії, зокрема таких як: економічна, політична, інформаційна” (Стрельбицький & Гринь, 2023, с. 47). Нині Збройні сили України дають відсіч російській агресії на фронті, а в українському культурному просторі фіксуємо вияви національної консолідації та супротиву інформаційній експансії (хоча й подекуди із затримками, а то й спротивом упереджених громадян) — процеси очищення від брехні, спотворення, міфів, що століттями насаджували імперці: це відбувається в різних площинах по всій країні, починаючи від перейменування вулиць і населених пунктів, закінчуючи утилізацією місцевими бібліотеками ідеологічно шкідливої літератури радянських часів.

Між тим, серед утилізованої літератури — часто й знакові енциклопедичні видання на кшталт “Большой советской энциклопедии”. У таких умовах завдання української соціогуманітарної науки — запропонувати ідеї, розробки, продукцію, що здатні прийти на заміну шкідливим для націотворення явищам і предметам та бути чинником національної консолідації. У попередні історичні епохи в Україні не було умов для розвитку енциклопедичної справи, а в радянські часи вона, хоча й отримала певні здобутки, мала заідеологізований характер і фрагментарний вияв. Радянська енциклопедистика не ґрунтувалася на достатньо широкій науковій базі, ігнорувала цілі ланки заборонених тем та імен і не базувалася достатньою мірою на світовому досвіді. Тож акт скасування українськими бібліотекарями радянських енциклопедичних видань закономірний.

Замість “Большой советской энциклопедии”, “Української радянської енциклопедії” на полицях українських бібліотек у селах, містечках і великих містах, школах і університетах має бути комплект томів “Енциклопедії Сучасної України” — багатотомної сучасної загальної енциклопедії, до підготовки статей якої залучені тисячі визнаних фахівців. Це — видання, що з виходом у 2001 році першого тому надало країні комплексне, всеосяжне довідкове джерело знань про Україну й українців, охоплюючи сучасні досягнення у різноманітних сферах життя (культура, економіка, промисловість, політика) та раніше замовчувані теми, цим самим ЕСУ сприяє утвердженню України як невід’ємної частини цивілізаційного євроатлантичного світу (Zhelezniak & Ishchenko, 2023). У монографії, про яку тут ідеться, неодноразово наведено приклади, що онаочнюють цей факт. Не менш цікавим і показовим фактом є й те, що вебсайт ЕСУ потрапив до реєстру заборонених на території РФ інтернет-ресурсів, а це означає лише одне: ЕСУ, українська національна енциклопедистика в цілому — це інформаційна зброя, що здатна робити внесок у протистояння російській агресії. Те, що томи ЕСУ стоять на захисті не лише культурного простору України, демонструє також історія з бібліотеки селища Іванків — там “навесні 2022-го примірник першого тому в буквальному сенсі зупинив ворожу кулю, не давши дістатися цілі” (Железняк, 2023).

На жаль, доводиться констатувати, що за роки повномасштабної війни рівень державного фінансування цього проєкту виявився недостатній для продовження ре-

дакцією ЕСУ друкувати видання, а тому українські бібліотеки лишаються без наступних після літери “О” томів національної енциклопедії. Натомість С. Кульчицький наголошує, що в нинішніх реаліях, навпаки, має актуалізуватися державна підтримка інституцій, особливо тих, що здатні протидіяти пропагандистському наступу “русского мира” (2023, с. 6). Реальність, на жаль, інша: переважну більшість наукових установ спіткає дефіцит коштів, вимушене введення режиму неповного робочого дня, брак поповнення установ талановитою молоддю та відсутність можливості оновлення технічного парку. “Недооцінка ролі наукових досліджень державою (владою) гальмує розвиток України та переможне завершення війни в найближчий період” (Скрипнюк, 2023, с. 8).

Незважаючи на перешкоди й виклики, академічна школа української енциклопедистики, “біля витоків якої стояли Іван Франко, Михайло Грушевський, Федір Вовк, Агатангел Кримський, Олександр Русов, Степан Рудницький, Іван Раковський, Зенон Кузеля, Володимир Кубійович” (Железняк, 2024а, с. 8), продовжує розвиватися і в складні часи воєнного лихоліття. У цих умовах багатьох учених війна змусила залишити свої домівки, а станом на початок 2023 року, як зауважує акад. А. Загородній, “11% науковців Національної академії наук все ще перебувають поза межами України. Кожен день воєнних дій готує нові випробування, які змушують нас мобілізувати ресурси та шукати нові можливості” (2024, с. 10). Загалом ця війна, що розпочалася ще в 2014 році, стала “особливою жорстокою, руйнівна, цинічна. Вона наочно виразила прірву між українцями і росіянами, що довгий час була прихована за облудливими штампами про братні народи. Перші репрезентують демократію, мир, прогрес, другі — тоталітаризм, агресію, занепад. Століттями Росія незалежно від державного устрою, чи то імперського, чи то комуністичного обкрадала Україну: загарбувала території, викачувала корисні копалини, вивозила археологічні знахідки, руйнувала давні пам’ятки, привласнювала історію, культуру, мову й особливо полювала за талановитими українцями, позбавляючи націю еліти” (Железняк, 2024b, с. 195). Всі ці важливі для українців меседжі, що давно науково обґрунтовані (напр., див. Михальчук, 1994), — потребують поширення в енциклопедичному форматі, а ідеї, викладені в монографії, мають посприяти цій справі.

“В історичній ретроспективі енциклопедичні проекти — це завжди маркер цивілізаційного, науково-технічного прогресу, інтелектуального й духовного розвитку людства. Варто лише згадати, яке значення для європейської культури мало створення відомої праці французьких енциклопедистів 18 ст., відтоді будь-яку енциклопедію сприймають як певний підсумок теоретичних і практичних досягнень у тій чи тій галузі знань або як фіксацію певного рівня економічного, політичного, соціального й культурного розвитку людської цивілізації. В умовах стрімкого збільшення інформації, її джерел, засобів поширення, сучасних форм комунікації енциклопедичні видання дещо втрачають у розгалуженому й розмаїтому інформаційному просторі свою помітність, але від того не зменшується їхня значущість”, — зауважує науковий редактор означеної монографії М. Железняк (с. 9). І це є викликом не лише для енциклопедичної справи як виду професійної (науково-видавничої) діяльності (у період спротиву російському вторгненню книговидавнича діяльність дійсно переживає скрутні часи), а й для всього суспільства, що замість наукових знань часто віддає перевагу інформації сумнівного походження й змісту. Водночас саме зараз енциклопедичні видання як реєстр національних надбань і багатств країни, свідчення її історичних піднесень і падінь, скарбниця, у яку покоління, що її створює, кладе все неперехідне й значуще, все те, що хоче залишити своїм нащадкам, можуть стати важливим

інформаційним майданчиком для популяризації українських воїнів-захисників, сприяти підвищенню почуття патріотизму серед українських громадян.

Актуальність монографії “Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності” полягає в необхідності аналізу кола проблем, пов’язаних із підвищенням рівня користування енциклопедичними виданнями у сучасному суспільстві. Розв’язання їх здатне сприяти ефективнішому поширенню достовірних знань серед громадян. В умовах нинішньої війни ці питання не втрачають своєї гостроти, а навпаки — стають ще більшим викликом, оскільки використання українцями перевірених джерел інформації є важливим чинником інформаційно-культурної безпеки держави, протидії ворожій дезінформації, передусім пропагандистському ідеологічному дискурсові, а відтак — консолідації нації. Інформаційний фронт для РФ у цьому протистоянні надто важливий: його спрямовано на внутрішню дестабілізацію українського суспільства, громадянський розбрат, конфлікт ідентичностей, запобігання національної єдності, послаблення патріотизму й віри в перемогу. Від усього цього залежать суспільні настрої та ухвалені рішення в Україні, а відтак і спроможність нації у підсумку відстояти державний суверенітет, відновити країну після війни.

Подальший розвиток сучасної енциклопедистики полягає у здатності енциклопедій, а точніше — колективів¹, що укладають енциклопедії (редакції, видавництва, наукові установи тощо), забезпечувати ефективне поширення достовірної наукової інформації, уміщеної в них. Цим і визначається проблематика монографії. Автори цим дослідженням не претендують на вичерпне розв’язання порушених проблем сучасної енциклопедистики, пов’язаних і соціокомунікативними викликами, а радше започатковують такі студії, слугуючи спробою постановки й окреслення основних питань, уводячи, власне кажучи, у теоретичну базу енциклопедистики нові підходи.

ЛІТЕРАТУРА

- Верменич, Я. (2024). Регіонально-просторові кластери українських безпекових студій: синергія соціогуманітаристики. *Вісник Національної академії наук України*, 3, 30–43. <https://doi.org/10.15407/visn2024.03.030>
- Железняк, М. (2024а). Енциклопедична спадщина НТШ: від “Енциклопедії українознавства” до енциклопедії “Наукове товариство імені Шевченка”. *Вісник Національної академії наук України*, 2, 54–58. <https://doi.org/10.15407/visn2024.02.05>
- Железняк, М. (2024б). Російсько-українська війна: біографічний дискурс героїв України. *Проблеми всесвітньої історії*, 24, 193–203. <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-8>
- Железняк, М. (2023). Від головного редактора. *Енциклопедичний вісник України*, 15, 5-7. <https://doi.org/10.37068/evu.15.1>
- Загородній, А. (2024). Про основні результати діяльності Національної академії наук України у 2023 році та завдання наступного періоду. *Вісник Національної академії наук України*, 5, 10–17. <https://doi.org/10.15407/visn2024.05.010>

---

¹ До слова, у лютневі дні 2022 року (за дві доби до нападу) сталася втрата для колективу Інституту і загалом української наукової спільноти — на 91-році життя перестало битися серце Івана Дзюби, якого на сторінках цього часопису не так давно вітали представники української еліти з нагоди 90-річчя (Мушинка та ін., 2021)

- Іщенко, О., & Степаненко, М. (2024). *Українська енциклопедистика в соціокомунікативних викликах сучасності*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://doi.org/10.37068/b/9786171402430>
- Кульчицький, С. (2023). *Рашизм vs ленінізм? Роздуми історика на переламі епох*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Михальчук, К. (1994). Чого хочуть від нас росіяни? [репринт статті з газети “Діло”, № 127-130, 1884]. *Київська старовина*, 6, 33–44.
- Мушинка, М., Яцків, Я., Андрейчин, М., Гундорова, Т., Гамкало, І., Павлишин, М., Масенко, Л., Тримбач, С., Отрощенко, В., Головаха, Є., Петрова, О., Матяш, І., Добко, Т., & Кульчицький, С. (2021). Постать Івана Дзюби: думки сучасних інтелектуалів. *Енциклопедичний вісник України*, 13, 74–91. <https://doi.org/10.37068/evu.13.6>
- Пирожков, С., Хамітов, Н., Головаха, Є., Дембіцький, С., Лібанова, Е., Скрипнюк, О., & Стоєцький, С. (2024). *Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.
- Скрипнюк, О. (2023). Реформування і розвиток науки в Україні: сучасний стан і перспективи. У зб. *Юридична наука в умовах протидії іноземній військовій агресії: історія та сучасність*. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України.
- Стрельбицький, М., & Гринь, М. (2023). Когнітивна війна Росії проти України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*, 64, 46–52. <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.7>
- Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2023). Ukrainian encyclopedistics in wartime (based on the Encyclopedia of Modern Ukraine). *Studia lexicographica*, 17(32), 163–175. <https://doi.org/10.33604/sl.17.32.7>

REFERENCES

- Ishchenko, O., & Stepanenko, M. (2024). *Ukrainian encyclopedias in current socio-communicative challenges*. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research. <https://doi.org/10.37068/b/9786171402430> [in Ukrainian].
- Kulchytskyi, S. (2023). *Rashyzm vs leninizm? Rozdumy istoryka na perelami epokh* [Ruscism vs. Leninism? A historian's reflections at the crossroads of history]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Muśynka, M., Yatskiv, Ya., Andreichyn, M., Hundorova, T., Hamkalo, I., Pavlyshyn, M., Masenko, L., Trymbach, S., Otroshchenko, V., Holovakha, Ye., Petrova, O., Matiash, I., Dobko, T., & Kulchytskyi, S. (2021). Ivan Dziuba as a figure: opinions of present-day intellectuals. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 13, 74–91. <https://doi.org/10.37068/evu.13.6> [in Ukrainian].
- Mykhalchuk, K. (1994). Choho khochut vid nas rosiiani? [What are Russia's goals towards us?]. *Kyivska starovyna*, 6, 33–44 [in Ukrainian].
- Pyrozhkov, S., Khamitov, N., Holovakha, Ye., Dembitskyi, S., Libanova, E., Skrypniuk, O., & Stoietyskyi, S. (2024). *Sustainment and development of Ukraine in conditions of war and peace: national report*. Kyiv: Koretsky Institute of state and law, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Skrypniuk, O. (2023). Reformuvannya i rozvytok nauky v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy [Reforming and developing science in Ukraine: a contemporary assessment and future outlook]. In *Yurydychna nauka v umovakh protydii inozemnoi viiskovii ahresii: istoriia ta suchasnist*. Kyiv: Koretsky Institute of state and law, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

- Strelbytskyi, M., & Hryn, M. (2023). Cognitive war of Russia against Ukraine. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences*, 64, 46–52. <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.1.7> [in Ukrainian].
- Vermenych Я. В. (2024). Regional and spatial clusters of Ukrainian security studies: synergy of socio-humanities. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 30–43. <https://doi.org/10.15407/visn2024.03.030> [in Ukrainian].
- Zagorodny A. H. (2024). On the main results of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2023 and the tasks for the next period: Report at the session of the General Meeting of the National Academy of Sciences of Ukraine on April 24, 2024. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 5, 10–17. <http://doi.org/10.15407/visn2024.05.010> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. (2023). Letter from Editor. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 15, 5–7. <https://doi.org/10.37068/evu.15.1> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. (2024a). The encyclopedic heritage of the Shevchenko Scientific Society: from the “Encyclopedia of Ukraine” to the encyclopedia “Shevchenko Scientific Society”. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 54–58. <https://doi.org/10.15407/visn2024.02.05> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. (2024b). Russian-Ukrainian War: Biographical Discourse on Ukrainian Heroes. *Problems of World History*, 24, 193–203. <https://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-8> [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M., & Ishchenko, O. (2023). Ukrainian encyclopedistics in wartime (based on the Encyclopedia of Modern Ukraine). *Studia lexicographica*, 17(32), 163–175. <https://doi.org/10.33604/sl.17.32.7>